

**UNIVERSITY
OF TURKU**

This is a self-archived – parallel-published version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details. When using please cite the original.

AUTHOR	Ruotsala, Helena
TITLE	Kun perinne ja moderni kohtaavat - ympäristön ja sen haltuunoton merkitys
YEAR	2022
VERSION	Publisher's PDF
CITATION	Ruotsala, Helena. 2022. Kun perinne ja moderni kohtaavat - ympäristön ja sen haltuunoton merkitys. Teoksessa Luonnostaan eläväinen : Kittilän historia, toimittanut Anna Nieminen, 323-329. Kittilä: Kittilän kunta.

KUN PERINNE JA MODERNI KOHTAAVAT – YMPÄRISTÖN JA SEN HALTUUNOTON MERKITYS

HELENA RUOTSALA

Tässä teoksessa on aiemmin (sivuilla 93–109) tarkasteltu sitä, miten Kittilä oli 1500-luvulta eteenpäin kahden merkittävän uskon, kristinuskon ja vernakulaarin uskon eli paikallisen kansanuskon välissä. Samoin artikkeli Kittilässä kuuluisasta Päiviön noidasta kertoo tästä aikakaudesta. Kristinuskon näkyessä vähitellen voimakkaammin ulospäin elivät silti vanhan kansanuskon tavat vielä pitkään 1900-luvun puoliväliin asti näkyen ihmisten mielissä ja käyttäytymisessä. Muutokset mielenmaisemassa tapahtuivat hitaasti ja ne kuvastuvat erilaisten uskojen ja niihin liittyvien tapojen kohtaamisessa. Vanhat hyviksi koetut tavat eli se, mihin on ennen uskottu, miten asiat on tehty ja ongelmat ratkaistu sekä mistä on haettu apua, istuivat tiukasti ihmisten elämässä.

Yksi esimerkki tästä on, miten lääketiede koulutettuine lääkäreineen, kättilöineen ja sairaanhoitajineen sekä kansanlääkintä ovat eläneet pitkään rinnakkain Kittilässä. Pitkien matkojen päästä oli helpompi hakea apua verenseisauttajalta tai kylässä kansanparantajan maineen saaneelta henkilöltä kuin monien kymmenien kilometrien päässä olevalta kunnanlääkäriltä. Monia kansanlääkintään liittyviä käytänteitä on käytössä vielä tänäänkin, joskin asioita voidaan nykyään nimittää eri tavalla. Esimerkiksi pihkaa on käytetty aiemmin lääkkeenä ja viime aikoina pihkavoidetta on tutkittu nykylääketieteen menetelmin. Pihkavoidetta voi nyt ostaa valmiina apteekkituotteena. Käden särkyyn uskotaan auttavan ranteen ympärille kiedottu villalanka, johon on tehty seitsemän solmua.

Koululaitos sekä luku- ja kirjoitustaito voimistuivat viime vuosisadalla ja kittiläläiset tulivat vähitellen koululaitoksen piiriin, ensin kiertokoulun ja myöhemmin kansankoululaitoksen kasvateiksi. Silti monet sukupolvet aina 1960-luvun puoliväliin asti on kasvatettu kertomalla tarinoita¹. Samaan asiaan kiinnittää huomiota myös uskontotieteilijä Pia Kyyrö-Harju

Päiviöstä kertovassa artikkelissaan tässä teoksessa (sivuilla 86–92). Näillä tarinoilla on monia vaikutuksia eikä luonnollisesti pidä väheksyä niiden viihteellistä tehtävää. Iltojen pimetessä ja valaistuksen ollessa sellainen, että se ei sopinut tarkkaan käsityöhön, taloissa kerrottiin tarinoita, joilla oli usein myös opetustarkoitus. Tällöin taloista puuttui television ja radion tuoma ajanviete. Erilaisia tarinoita kerrottiin myös yövyttäessä metsä- tai porokämpällä. Viihteellisen ja opetusfunktion lisäksi tarinoilla oli myös tärkeä tehtävä, sillä ne kertoivat luonnollisesti historiasta, mutta ne myös varoittivat ympäristössä olevista erilaisista vaaroista. Ne kertovat siitä, miten ympäristö on täynnä erilaisia yliluonnollisia olentoja ja henkiä. Ympäristö jäsentyy materiaalisina ja henkisinä, elollisina ja elottomina elämänehtoina, joille annetaan erilaisia, uusia merkityksiä. Vaarat saattoivat tulla vastaan vedessä, metsässä, pellolla tai tunturissa.²

Luonnosta elantonsa saaneilla ja sen lähellä eläneillä ihmisillä ympäristön haltuunotto on tarkoittanut konkreettisen haltuunoton lisäksi myös mentaalista haltuunottoa. Ympäristö otetaan haltuun toimeentulon vaatimusten mukaan eli on tunnettava ympäristö ja sen resurssit, osattava käyttää sitä ja kulkea erilaisissa ympäristöissä eri vuodenaikoina. Elanto on saatu esimerkiksi luontaiselinkeinoista, kuten poronhoidosta, metsästyksestä, kalastuksesta ja keräilytaloudesta sekä maanviljelystä. Lisäksi ympäristö piti hallita ja ottaa haltuun mentaalisesti. Tämä mentaalinen hallinta ja haltuunotto ovat tietoa ympäristöstä, sen tuntemista ja osaamista, jotka myös siirtyivät sukupolvelta toiselle. Vastavuoroisuus oli edellytys ympäristön käytölle.³

Samuli Paulaharju otti myös valokuvia Kittilästä. Kirkonkylän väkeä istuskelemassa kylänraitilla kesäisenä sunnuntaipäivänä. Kuvannut Samuli Paulaharju vuonna 1920. Museovirasto. Samuli Paulaharjun kokoelma

KITILÄÄ KOSKEVASTA PERINTEESTÄ

Mitä voisi lyhyesti sanoa kittiläläisestä perinteestä? Perinne viittaa tässä tavallista arkeaan elävän ihmisen kehittämiin ja käyttämiin, niin aineellisen kuin aineettoman kulttuurin muotoihin. Ymmärrän perinteen tässä ajallisesti jatkuvaksi ja yhteisölliseksi eli useamman kuin yhden yksilön kantamaksi. Usein tähän määrittelyyn liitetään myös arvottaminen eli perinne ymmärretään positiivisena tai negatiivisena.⁴

Perinnetieteellisissä yleisteoksissa Kittilä on sijoitettu alueellisesti laajaan Pohjois-Suomen alueeseen, jossa on sekä itäisiä että läntisiä piirteitä. Niin maantieteellis-ekologiset kuin asutushistorialliset seikat vaikuttavat ja määrittelevät paikan sijaintia kansankulttuurin ja perinteen näkökulmista. Näissä yleisesityksissä ei ole juurikaan otettu huomioon saamelaisasutuksesta tulleita piirteitä ja Kittilän sijaintia etnisellä kartalla, nykyisten saamelais- ja suomalaisalueiksi määritellyllä rajamaalla. Seikat, joiden mukaan jaot on tehty, perustuvat arkistoaineistoon ja suhteellisen pieniin määriin havaintoja. Monesti näissä esityksissä Lapista saattoi olla vain yksi havainto pitäjää kohden, kun taas Etelä-Suomessa havaintojen määrä kuntaa kohden oli huomattavasti suurempi.⁵

Näitä yleisesityksiä enemmän Kittilää koskevaa suullista perinnettä, kuten etymologisia selityksiä, erilaisia uskomuksia, tarinoita, sääennustuksia ja sananlaskuja, ovat eri aikoina kulkeneet tutkimusmatkailijat ja perinteenkerääjät tallentaneet sekä arkistoihin että kirjoihin. Monet näistä kirjoissa kerrotuista asioista ovat eläneet ja saaneet melkein myyttisiä ulottuvuuksia, vaikka niiden todenperäisyydestä voi tänään olla monta mieltä. Yksi tällainen esimerkki ovat etymologiset selitykset ja kertomukset Kittilän ja sen eri kylien tai talojen synnystä ja ensimmäisestä asukkaasta. Samuli Paulaharju, joka puolisonsa Jennyn kanssa kiersi Pohjois-Kalottia monena kesänä, kävi useita kertoja Kittilässä ja sen lukuisissa kylissä tallentaen paljon kertomuksia ”entisaikojen Kittilästä”. Monia

Revontulet ovat kiehtoneet ihmisten mieliä. Näkemyksiä revontulten alkuperästä ja tarinoita niistä löytyy kaikkialta pohjoiselta pallonpuoliskolta. Kuvannut Helena Ruotsala.

näitä tarinoita ovat vanhempamme ja heidän vanhempansa kertoneet meille lapsille. Lisäksi ne ovat tuttuja kirjoista ja niitä on voitu hyödyntää tänä päivänä jopa politiikassa. Kuten tämän kirjan monet artikkelit osoittavat, tiede ei ole aina löytänyt niille todistus pohjaa, vaan on antanut toisenlaisen selityksen. Näissä selityksissä on aina otettava huomioon ajallinen konteksti, sillä emme aina tiedä, miltä ajalta tai mistä kielestä jokin selitys on peräisin.

Kittilän nimen synnystä on Samuli Paulaharju merkinnyt muistiin seuraavan katkelman:

Kittilhän on tullut mies, ensimmäinen asukas, ja on häneltä kysytty: ”Mistäs mies on?” Ja outo mies on sanonut: ”Mie olen Kitinen kaukaa.” Ja siitä on saatu Kittilän nimi.

Tämän selityksen kertoi Sofia Lampela Molkojärveltä Samuli Paulaharjulle.⁶

Vastaavanlainen ja monista Paulaharjun kokoamista kirjoista tuttu on myös kertomus siitä, mistä Kaukonen sai nimensä:

Kaukosten esi-isät tulleet Kaukaasiasta, ja kaheksas polvi on jo elämässä. Kylävaaran vanha nimi on Seipivaara. Kun ensimmäinen ukko tuli tänne, niin oli vihavenäläisten aikakausi. Pakolainen nousi Vääränkorven niskhan itäpuolelle jokea, järven ja joen välhin kangasmaalle yöksi. Uniukko tuli ja sanoi: Älä asetu hänen rantatiensä päälle. On siinä pikku kehikko ollut jälellä, semmoinen kotasija, sammaltunut, jokitörmällä siinä. Ja se sanoi vielä: Mene Seipivaaran laithan, Seipiojan alaselle puolelle. Siinä on sinulle leipää ja sinun lapsilles kolmanthen ja neljanten polven. Ja niin on ollutkin. Ja se asettui tähän ja teki talon. Ja siinä on tullut kolme taloa, kaksi Kaukosta ja Mäkelää. Eikä sille tiijetä ristinameä, sille kaukaasialaiselle.⁷

Tämän kertoi Tuomas Kaukonen Samuli Paulaharjulle vuonna 1936. Samuli Paulaharjun arkistoa läpikäydessä vastaavanlaisia kertomuksia tuli vastaan monista Kittilän kylistä.

Alakylän asutushistorian kannalta tärkeä henkilö oli Jääskön äijä, joka oli kuuluisa pelottavuudessaankin. Kinisjärveläinen Aapo Kinisjärvi eli Kinis-Aapo kertoi vuonna 1936 Jääskön äijästä, että Alakylän miehet olivat menneet Jääskön äijän taloon. Äijä oli istunut pöydän takana ja karhun leuka luut tanssivat pöydällä.⁸

Sekä Kittilän että Kaukosen etymologiasta saa aivan toisenlaisen selityksen lukemalla tästä teoksesta (sivuilla 135–144) historioitsija Matti Leiviskän artikkelin, mitä Kittilän nimistö kertoo.

MAAHISET, STAALOT JA MUUT YMPÄRISTÖN ASUKKAAT

Metsässä tai tunturissakaan ei ihminen ole yksin, vaan hänellä on seuranaan väkeä, jota ei aina edes näe, sillä samoja paikkoja asuttavat myös maahiset ja staalot. Kodin lähellä saattoi tavata myös haltijoita tai näkin. Näistä olennoista on kerrottu erilaisia tarinoita, jotka voidaan yhdistää esimerkiksi johonkin kylässä aiemmin eläneeseen ihmiseen tai paikkaan. Maahiset, staalot, näkit ja naukkiaiset ovat tuttuja ainakin vanhemmille kittiläisille, sillä heitä on usein varoiteltu näillä olennoilla. Maahiset ja naukkiaiset ovat ihmisen kaltaisia olentoja, jotka asuvat maan alla, mutta näyttäytyvät silloin tällöin ihmisille. Staalot puolestaan ovat olleet yksisilmäisiä jättiläisiä.⁹

Näkki on ollut monissa paikoissa tunnettu olento, jonka saattoi tavata niin Kittilässä kuin esimerkiksi koko Skandinaviassa, josta se on levinnyt myös pohjoiseen. Kittilässä monet kylät sijaitsevat Ounaksen tai muiden pienempien jokien tai järvien rannoilla, joten vesi on houkutellut lapsia sen lisäksi, että joet ovat olleet kulkuväyliä. Lapsia on peloteltu näkillä, jotta nämä eivät putoaisi veteen ja hukkuisi. Jos etelämpänä Skandinaviassa näkki on soittanut kosken partaalla viulua tai huilua, niin Kittilässä se on houkutellut lapsia tulemaan veteen ja hukkumaan. Sen vuoksi on uimaan mennessä pitänyt heittää kolme kertaa kouralla vettä maalle ja sanoa: ”Mie veteen ja näkki maalle.” Uimasta tultua on pitänyt avata tämä lukko heittämällä taas vettä kolme kertaa [mutta nyt] veteen ja sanomalla: ”Mie maalle ja näkki veteen.”¹⁰

Monilla maahisista kertovilla tarinoilla oli viihteellisen funktion lisäksi myös varoittava tehtävä. Tulen tai asennon teko ei ole sallittua ihan mihin tahansa, sillä unessa saattoi maahinen tulla huomauttamaan, että nyt on tuli hänen talonsa katolla tai nuotio on keskellä heidän polkuaan. Nämä säännöt tuli- ja asentopaikoista tunnetaan vielä tänäänkin.¹¹ Jos metsässä tai tunturissa tapasi outoja kulkijoita, ei niiltä saanut ottaa mitään juotavaa tai syötävää, sillä silloin ei päässyt enää kotiin, vaan joutui jäämään maahisten luo. Nämä maan alla asuvat ihmisenkaltaiset olennot osasivat houkutella eksyneitä ihmisiä. Joskus tarinoiden mukaan maahiset tarvitsivat myös apua esimerkiksi synnytyksessä.¹²

Jos metsässä tapasi outoa karjaa, lehmiä tai poroja, niin nämä olivat maahisten omaisuutta, jonka saattoi saada itselle omaksi heittämällä niiden yli huivin tai rautaesineen, kuten veitsen. Näin on kerrottu joidenkin poro-omaisuuksien saaneen alkunsa.¹³

Maahisilla on ollut myös tapana vaihtaa omat sairaat vanhukset kastamattomiin ihmislapsiin. Tämä on onnistunut, koska maahiset olivat ihmisen kaltaisia. Jos lapsi itki paljon, niin hänet katsottiin vaihdokkaaksi eli maahisten vaihtamaksi. Tämän vuoksi lapsen nukkumapaikka voitiin varustaa leimatulla hopealla eli esimerkiksi niin sanotulla komsiopallolla, joita löytyy pohjoisen hopeaseppien valikoimista tänäänkin. Toki tänä päivänä komsiopalloilla on myös muita merkityksiä.

Ajanjaksojen taitekohdat, kuten vuodenvaihtuminen olivat aikoja, jolloin saattoi nähdä muina aikoina näkymättömiä olentoja tai ennustaa tulevaa. Uudenvuodenyönä näkyvien tähtien uskottiin ennustavan tulevan kesän hillasatoa. Pääsiäisen aikana yöllä saatettiin mennä kuuntelemaan pääsiäisnaukkoja tai naukkiaisia, jotka olivat maahisten tavoin ihmisen kaltaisia olentoja. Paikaksi piti valita kolmen tien risteys, joita löytyi jokaisesta kylästä. Naukkiaisten kuunteleminen lienee ollut enemmän nuorten hupia.¹⁴

Vaikka Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa ja monissa kirjoissa on paljon tarinoita maahisista, niin paikannimissä maahiset eivät juuri näy. Staalot sen sijaan ovat saaneet sijansa myös paikannimistössä. Taistelu stalojen ja Väkevä-Tuomaan välillä sijoittuu kotikylääni Lompoloon. Toki staalot ovat voineet olla tunnettuja myös muualla Kittilässä, mutta Paulaharjun arkistokokoelmassa ei muita paikkoja juuri mainittu. Staalot yksitellen kukistanut Tuomas voitti nämä viekkauksella, sillä aurinkoa yhdellä silmällä tuijottanut stalo sai kuoliniskun Tuomaksen keihästä. Kylän lähistöllä on Staalonorkuma, paikka, jossa staalot ovat nukkuneet. Myös stalojen hautojen sijainti on yhdessä muisteluksessa kerrottu Paulaharjulle.¹⁵

Porviniemen seita on kalaisan Pallasjärven rannalla, ja sille on annettu uhreja myös viime aikoina. Kuvannut Tiina Äikäs vuonna 2009.

SÄÄN ENNUSTAMINEN

Luonnosta elantonsa saaneille ammatinharjoittamisen kannalta oli tärkeää oppia jo nuorena tunnistamaan luonnonmerkkejä, sään enteitä ja seuraamaan vuodenaikojen vaihtelua. Piti myös osata kulkea ja käyttää erilaisia ympäristöjä eri vuodenaikoina. Luonnonmerkkien tunteminen ja sään ennustaminen helpottivat työtä ja säästivät joskus jopa kuolemalta. Säätä ennustettiin erilaisista luonnon merkeistä ja pyrittiin tietämään etukäteen, minkälainen sää on tulossa: onko se poutaa vai sadetta, tuulista vai työntä.¹⁶

Esimerkiksi poronhoidossa on ollut tärkeää tietää säätilojen vaikutus porojen luontaiseen käyttäytymiseen. Tiedettiin, että porot kulkevat vasten tuulta. Luontoa ja säätä seuraamalla tiedettiin, mistä porot oli haettava ”pohjastuulen” jälkeen ja miltä keroilta tai metsästä poroja kannatti lähteä kokoamaan kesämerkintää varten ja miltä seudulta syysetto piti aloittaa.

Poromies oli oppinut hyödyntämään eläinten käyttäytymistä. Porojen hyppelemisen tiedettiin ennustavan pyryä.¹⁷ Aivan vastaavalla tavalla luonnon merkkejä osattiin lukea kalastusta tai metsästystä varten. Joskus piti osata myös nostaa tuulta, sillä kulku veneellä myötätuuleen sujui nopeammin.¹⁸ Esimerkiksi Ounasjoen varressa Mertaniemessä kerrottiin vuonna 1920 Samuli Paulaharjulle auringosta: ”Aurinko kahlaa kun se on pilvessä ja näkyy niijen lävitse. Silloin tulee pian saje.”¹⁹

SEIDAT JA VASTAVUOROISUUS

Vaikka kristinusko kasteineen ja kirkossakäynteineen tuli osaksi kittiläläisten arkea, ei se lopettanut vanhoihin kansanuskon jumaliin uskomista eikä sen seidoille uhraamista. Uhraamisessa tärkeää oli vastavuoroisuus, sillä seidalle uhraamisella ja sen ”voitelemisella” kalanrasvalla oli tarkoitus turvata kalansaalis. On dokumentteja, joiden mukaan paikalliset

Porviniemen seita. Kuvannut Tiina Äikäs vuonna 2009.

kalastajat ovat suuttuneet seidalle, kun saalista ei ole tullut, ja ovat vierittäneet seitakiven veteen.²⁰

Kaikki tietävät ja tuntevat kuuluisan Taatsin seidan, joka on esiintynyt myös elokuvissa. Kittilän alueella on kuitenkin useita kalaisia järviä, kuten Jerisjärvi, Kelontekemäjärvi, Pallasjärvi ja Särkijärvi. Niillä kaikilla on ollut omat seitansa, joille paikalliset kalastajat tai peuranpyytäjät toimeentulosta riippuen uhrasivat saadakseen saalista. Käytän tässä esimerkkinä Pallasjärven Porviniemen seita, joka sijaitsee Pallasjärven pohjoisosasta pistävällä niemellä. Sen lähellä sijaitsee luontaiselinkeinoista, kuten poronhoidosta ja kalastuksesta, elänyt Raattaman kylä. Porviniemeen kulkee polku ja niemen länsiosassa on paikallisten kalamökkejä ja siellä säilytetään veneitä. Paikallisten mukaan siellä on sijainnut kalakenttä.²¹

Porviniemen seita näkyy olevan käytössä tänäänkin, sillä ainakin sille on laitettu tästä päivästä kertovia anteja. Siellä on tehty kaivauksia, joissa on dokumentoitu tarkoin nykyajan löy-

dökset, jotka oli aseteltu seidan päälle ja sen koloihin. Nämä modernit löydöt koostuivat muun muassa kalanruodoista ja -evistä, kolikoista, pureskelemattomasta purukumista, pullolasista ja perhosta.²² Kaivauksissa ei pystytty tavoittamaan aikaisemman uhraamisen vaiheita, mutta seidan on katsottu liittyvän kalastukseen, onhan Pallasjärvi kalaisa järvi ja kalastus ja vapaa-ajan vietto ovat yhä tänäänkin tärkeitä paikallisille.

Kuten arkeologi Tiina Äikäs raportissaan Porviniemen seidasta kirjoittaa, on se ollut ihmisen toiminnan näyttämönä esihistorialliselta ajalta nykypäivään asti. Paikalta löydetyt pii- ja kvartsiesineet kertovat seidan merkityksestä esihistoriallisena aikana, mutta paikallistiedon ja nykyajalta peräisin olevien löytöjen kertomana Porviniemen seita on käytetty vielä 1900-luvulla. Äikäksen mukaan seidan käyttö kalastuksen yhteydessä saattaa selittää vanhojen löytöjen puuttumisen.²³ Seidalla käydään yhä tänään, mutta mikä on tämän päivän uhraamisen merkitys, jääköön se tässä salaisuudeksi. Tämän päivän uhrat eli kolikot, perho sekä seidan päälle asetetut kalanruodot ja -suomut kertovat siitä ja seitojen merkityksestä paikallisille. Kun seidalle jättää jotain, niin se taannee myös tänäänkin tulevan kalansaaliin.

LÄHDELUETTELO

Arkistolähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: SKS KRA, Paulaharju.

Kirjallisuus

Bromley, Daniel W. 1991: Environment and Economy. Property Rights and Public Policy. Oxford, Blackwell.

Lähteenmäki, Maria 2001: Kotini on vanha siida. Suomalaisen ja saamelaisen. Lapin rajankäyntiä keskiajalta nykypäivään. - Lahtinen, Mikko: Suvaitsevaisuus. Helsinki, Väinö Tannerin säätiö.

Paulaharju, Samuli 1932: Seitoja ja seidan palvontaa. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ruotsala, Helena 2002: Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995. Kansatieteellinen arkisto 409. Helsinki, Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Sarmela, Matti 1994: Suomen perinneatlas. Suomen kansankulttuurin kartasto 2. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Talve, Ilmar 1979: Suomen kansankulttuuri. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Tieteen termipankki, folkloristiikan termistö. <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Folkloristiikka> Luettu 10.9.2021.

Äikäs, Tiina & Núñez, Milton 2010: Muonion Porviniemi. Tutkimuskertomus seitakohteen arkeologisista kaivauksista. Oulu, Oulun yliopisto.